

הרב דוד זולדן

בין תקנת רבי יהושע בן גמלא לחוק חינוך חובה

א. מערכת החינוך במדינת ישראל

מערכת החינוך תופסת מקום מרכזי מאוד בחיים המודרניים, החל מגן הילדים ועד למוסדות להשכלה גבוהה. המציאות בה כל ילד נשאב לתוך המערכת בגיל הרך ובמשך כמעט שני עשורים מחייו (ואף יותר) הוא משקיע את מיטב ומירב כוחותיו בלמידה שתכשיר אותו ללימודים גבוהים, תורניים וכלליים, הפכה למובנת מאליה.

תהליך זה מתעצם באופן מכוון ע"י המדינה ומשרד החינוך מתוקף חוקי החינוך.¹

שני חוקים מרכזיים חוקקה הכנסת בשנותיה הראשונות של המדינה כדי לעגן את חובת החינוך והלמידה. כשנה וחצי לאחר קום המדינה, בחודש אלול תש"ט,² נחקק חוק לימוד חובה המחייב את המדינה והרשויות המקומיות לדאוג לקיומם של בתי ספר ולמימונם באופן מלא ומאידיך מחייב את ההורים לשלוח את ילדיהם מגיל חמש ועד שלוש-עשרה לבתי הספר. חוק זה נחקק בתקופה כלכלית קשה, "תקופת הצנע", בה היה קשה לרוב ההורים לממן את הלימודים של ילדיהם.³

בתקופה זו בתי הספר היו תחת חסותן של המפלגות השונות: החינוך הכללי, החינוך הדתי (הפועל המזרחי), החינוך לילדי עובדים (תנועת העבודה וההסתדרות הכללית) והחינוך החרדי לסוגיו. כל אחד מן הזרמים קבע את תוכנית הלימודים, וכל הורה שלח את ילדיו לבית ספר לפי בחירתו ולפי השתייכותו המפלגתית-אידיאולוגית.

לאחר ויכוחים סוערים בין חברי הכנסת⁴ נחקק ברוב זעום בחודש אלול

1 חוק לימוד חובה, התש"ט-1941. חוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953. התיקון לחוק החינוך הממלכתי, התש"ס-2000. חוק לימוד חובה, (תיקון מס' 29) התשס"ז – 2007.

2 חוק זה שונה ותוקן פעמים רבות במהלך השנים עם התבססותה הכלכלית של המדינה והחלת חוק החינוך הממלכתי תשי"ג.

3 בתקופה זו, חקיקה המחייבת את המדינה לממן את החינוך לכל ילדי ישראל הייתה מהלך אמיץ מאוד שכן גם בקופת המדינה לא היה די כדי לממן זאת והחלת החוק בפועל נפרסה על פני שלוש שנים אף שגם פריסה זו לא הייתה מציאותית באותם ימים.

4 נקודות הוויכוח נסובו סביב הטענה של קיפוח קבוצות המיעוט - החינוך החרדי והחינוך הסוציאליסטי וסביב הטענה לפגיעה בדמוקרטיה ובחופש ההגדרה העצמית של האזרח.

תשי"ג⁵ חוק החינוך הממלכתי, שהנחיל תכנית לימודים אחידה לכל מערכת החינוך, וביטל את שיטת הזרמים בחינוך שהייתה נהוגה עד אז. על פי חוק זה מונהגת תוכנית לימודים ממלכתית אחידה לכל ילדי ישראל ותינתן תוספת לחינוך הממלכתי-דתי.

בחוק זה באה לידי ביטוי באופן מובהק נטילת האחריות של המדינה על תוכן החינוך מעבר לאחריות לקיום מערכת חינוך. כחלק ממגמה זו תוקן חוק החינוך הממלכתי בשנת תש"ס והגדיר באופן ממוקד את מטרות החינוך⁶.

בחוק החינוך הממלכתי ישנה אמירה חינוכית-אידיאולוגית ברורה, המעמידה במרכז את ההשכלה הכללית והכשרת התלמידים לשוק העבודה והנחת לימוד התורה כתוספת והעשרה למגזר מסוים החפץ בכך.

חקיקת חוק החינוך הממלכתי בשנת תשי"ג היווה סיום לזיכוח שהתנהל בין המפלגות השונות במשך כמה עשורים. כבר בשנת תר"ף⁷, בוועידה הציונית הגדולה שהתכנסה בלונדון, הוחלט להקים זרם נפרד עבור בתי הספר של המזרחי ולתת להם אוטונומיה חינוכית. בשנת תרצ"ו התעורר הוויכוח על דמותו של החינוך בארץ-ישראל בין המפלגות השונות, אז כתב הרב מאיר חי

5 א' באלול תשי"ג

6 מטרות החינוך הממלכתי לפי התיקון לחוק החינוך הממלכתי, התש"ס-2000: לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו; להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים; ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל; ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה, ולחנך לכבדם; לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישורונותיהם השונים, למיצוי מלוא יכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות; לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה ולדורותיה, ובמיומנויות היסוד שיידרשו להם בחייהם כבני אדם בוגרים בחברה חופשית, ולעודד פעילות גופנית ותרבות פנאי; לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויוזמה, ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים; להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה, לאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המעוררת את השונה והתומכת בו; לטפח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבל תפקידים ולמלאם מתוך מסירות ואחריות, רצון לעזרה הדדית, תרומה לקהילה, התנדבות וחתירה לצדק חברתי במדינת ישראל; לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה הטבעית וזיקה לארץ, לנופיה, לחי ולצומח; להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית ושל קבוצות אוכלוסייה אחרות במדינת ישראל, ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל.

7 כ"א בתמוז תר"ף. החלטות ועידת לונדון כונו "חוקת לונדון" ושימשו בסיס להסדרים שבראשית דרכה של מדינת ישראל ועמדו בבסיסו של חוק החינוך הממלכתי.

עוזיאל מאמר לעורך "ההד":⁸

ושוב פעם עלתה על הפרק שאלת צביון החנוך הלאומי בארץ ישראל וראשי הסיעות וההסתדרויות החלו להיות מתנגחים בה. הללו הציונים הכללים או מנהלי החנוך הכללי מעלים מתהומות הנשיה ההלכה המוזרה שפסקו הצדוקים בזמנם, ואומרים תורה כרוכה ומונחת בקרן זוית כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד (סנהדרין דף סו ע"ב). זאת אומרת לימוד התורה במובנו המלא של מושג זה אינה חובה לאומית שהצבור כולו בכללו ופרטיו חייבים בה ללמד את בניהם תורה ומצוה ממקורות ראשונים ונאמנים, ולא חובה לאומית שמחייבת את כל בתי הספר להכניס את לימוד התורה והמצוה בתור תכנית יסודית ומרכזית של החנוך, אלא חובת היחיד והצבור היא לחנך דור העדית בלמודים כללים שגם לימוד התורה נכלל בה בתור מדע ספרותי וארכיאולוגי ותו לא. ואם יש מי שרוצה ללמוד וללמד תורה יבא וילמוד באין מפריע אבל אין הציבור חייב לתמוך בחנוך זה מקופת הציבור.

לעומתם באה הסתדרות העובדים ודורשת תנו לנו חנוך מעמדי של פועלים עם תורה סוציאליטית חדשה וזרה ליהדות, ולא עוד אלא שיהיו לה גם חגים מיוחדים ודגל מיוחד. חנוך מוזר זה לא רק שהוא יתמלא מקופת הציבור אלא שחותמה של הלאום יהיה טבוע עליו, ויהיה נקרא בתור חלק בלתי נפרד מהחנוך הלאומי. וכשאני שומע טענות אלה הנני עומד ושואל בתמהון מדוע אתם מעלימים עין בזדון מהעבר שלנו, האם רק תמול נולדנו שהננו צריכים לגשש באפלה, ולבקש לנו דרכי חנוך חדשים, הלא שאלת החנוך נפתרה ונקבעה אצלנו מלפני דורות קדומים מאוד מאז היינו לעם הוטלה חובת החנוך בתלמוד תורה על האבות...

כי תורת ישראל היא נשמת האומה ותורת החיים והמוסר ליחיד ולצבור כולו ואדם שאין לו תורה הרי הוא כגוף חנוט נטול נשמה, וכפסל דומם מחוסר הדרכה מוסרית כנה ונאמנה, ומחייבת את האבות לתת נשמת חיים לאומיים ותורת מוסר לבניו יוצאי חלציו.

...בתי ספר ובתי תלמוד אלה שנכללו בשם תלמוד תורה קיים ישראל בכל פזורי גלותו והם קיימו את היהדות בצביונה המיוחד לה ובזכותם התקיימו עד היום.

טבעי היה הדבר שבשובנו לתחיה בארץ ישראל שומה היתה עלינו לקיים בכל מאמצינו בתי תלמוד תורה בצורה זו שהיא מאחדת את

8 לשאלת צורת החינוך הלאומי בארץ-ישראל, מכמני עוזיאל ד' עמ' ק"ג-ק"ט. נכתב עבור "ההד" כ' אייר תרצ"ו נמצא בארכיון הציוני המרכזי, A357/92

כל כנוס פזורינו בתורה אחת שפה אחת ומביאה חיים לאמיים רעננים ומקוריים בכל מחננו.

אבל לדאבוננו ולבשתנו סרנו מן הדרך הישרה ופלגנו את בתי החנוך שלנו לשני זרמים: בתי ספר המזרחי, זאת אומרת בתי תלמוד תורה ובתי ספר כללים. קשה ורע הוא בעינינו הפלוג כשהוא לעצמו, וקשה ומר יותר השמות שנתנו להם: בתי ספר המזרחי ובתי ספר הכללים. כאילו בתי ספר המזרחי שהם תלמוד תורה אינם קנינו ויסודו של העם כולו ואינם כלליים, ורק בתי ספר שאין בהם תלמוד תורה במובנו המלא של מושג זה הם המה בתי ספר כלליים.

ניצחון המחוקקים⁹ בכפיית חוק חינוך ממלכתי וביטול החינוך בזרמים הצליח עם הזמן להיאחז היטב בתודעה הציבורית הישראלית. התפיסה המעמידה את לימוד התורה בקרן זוית, כנספח למטרה המרכזית, כמקצוע ספרותי נוסף, נהייתה כמושכל ראשון.

ב. המקורות לחינוך ציבורי בישראל - תקנת רבי יהושע בן גמלא

לאורך כל ההיסטוריה של עם ישראל התגבשו באופן פרטי וקהילתי בתי מדרש ובתי ספר ללימוד תורה. עוד בטרם ניתנה תורה ייסדו שם ועבר בית מדרש בו למדו האבות¹⁰. שבט לוי היה מופקד על לימוד התורה בין שבטי ישראל¹¹, ואף בגלות בית ראשון ייסד מרדכי היהודי תלמוד תורה¹².

התארגנויות פרטיות כאלו היו תלויות לאורך התקופות במצב כלכלי משתנה ובמציאות תלמידי חכמים בעלי יוזמה¹³. גם בתקופות בהן הייתה מלוכה בישראל נשארה האחריות על החינוך ועל לימוד התורה אצל האבות¹⁴, כמצווה בתורה: "וְלַמִּדְתָּם אֲתֶם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם" (דברים י"א, יט). יוצא מן הכלל היה חזקיהו המלך, שעל אף המצב הכלכלי והביטחוני החמור "נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר: כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו, בדקו מן

9 שלושים ותשעה חברי כנסת אל מול שלושים ושישה מתנגדים.

10 בראשית רבה פרשה סג ד"ה ו; פרשה פד ד"ה ח.

11 "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל" (דברים לג, י). "...שצותה אותך התורה מראשית כל תבואת זרעך ופירותיך לתת המתנות הראויות לכהנים וללויים כי בזה תועלת נפלא... להישיר ישראל להשגת החכמה והשלימות כי זה יהיה סבה לשלימות זה השבט בעיון ובחכמת התורה והם ילמדו זה את העם כאמרו יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ואמר כי שפתי כהן ישמרו דעת" (רלב"ג משלי ג, יד).

12 אסתר רבה פרשה ז ד"ה יג, פרשה י ד"ה ד מהר קח.

13 "ארבע מאות בתי כנסיות היו בכרך ביתר, ובכל אחת ואחת היו בה ארבע מאות מלמדי תינוקות, וכל אחד ואחד היו לפניו ארבע מאות תינוקות של בית רבן" (גיטין נ"ח, א).

14 קידושין כ"ט, ב.

ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקות, איש ואשה, שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה" (סנהדרין צ"ד, ב). חזקיהו המלך מתקן תקנה מקיפה עבור דורו ללא הבחנה בין קטן וגדול, איש או אישה - **כולם עוסקים בתורה**.

לאחר שיבת ציון וחדוש מלכות ישראל נשמרה צורת החינוך והאחריות ללימוד תורה בצורתה המקורית ע"י האבות. אך נוצר מצב בו היתומים ובני העניים לא למדו תורה, והתורה נשארה נחלתם של עשירים בלבד שיכלו להתפנות מעבודתם כדי ללמד את בניהם או לשכור להם מלמד. הגמרא (בבא בתרא כ"א, א) מתארת את השתלשלות התהליך החברתי והתקנה המיוחסת לרבי יהושע בן גמלא המחייבת חינוך ציבורי:

דאמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל; שבתחלה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה, מי שאין לו אב - לא היה למד תורה, מאי דרוש? "וְלַמְדַּתְּם אִתְּם" - ולמדתם אתם, התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים, מאי דרוש? "כִּי מְצִיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה" (ישעיהו ב', ג); ועדיין מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד, התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך; ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו - מבעיט בו ויצא, עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.

בשלב הראשון ייסדו תלמוד תורה ציבורי בירושלים, אח"כ ייסדו תלמודי תורה בפלכים שלא עמדו בצרכים החינוכיים של לימוד בגיל מבוגר ללא הרגלי למידה קודמים, ולבסוף תיקן יהושע בן גמלא שיהיו חייבים לייסד תלמודי תורה בכל מדינה ומדינה¹⁵ ובכל עיר ועיר, ומכניסים אותם בגיל שש או שבע. בהסבר גדרי תקנתו של יהושע בן גמלא נחלקו הראשונים והאחרונים בכמה מישורים, ולכל אחד מהם ישנה השלכה על תפיסת היחס בין חובת האב, היחיד, לחינוך בנו וזאת מעבר לחובת החינוך ע"י הציבור. בהמשך הסוגיה מוסיף רבא שני גדרים הנובעים מתקנת רבי יהושע בן גמלא:

אמר רבא: מתקנת יהושע בן גמלא ואילך, לא ממטינן ינוקא ממתא למתא, אבל מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן, ואי מפסק נהרא לא ממטינן, ואי איכא תיתורא ממטינן, ואי איכא גמלא לא ממטינן. ואמר רבא: סך מקרי דרדקי - עשרין וחמשה

15 לשיטת רש"י ד"ה פלך: "הרבה מדינות בפלך אחד והוא לשון אפרכי"א". אך במקומות אחרים הסביר רש"י [סנהדרין דף נו ע"ב ד"ה כל פלך; מכות דף יב ע"ב ד"ה פלך] שמדינה היא פלך. מלשון הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פ"ב ה"א "מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר" נראה שהפלך הוא חלק מהמדינה. ועיין במעשה רוקח.

ינוקי, ואי איכא חמשיין - מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין - מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא.

הראשונים חלקו בהסבר דברי רבא. יש שסברו שאם אין עשרים וחמישה ילדים בעיר אין חובה מתוקף התקנה להושיב מלמד מטעם הציבור¹⁶. לדבריהם גם לאחר תקנת רבי יהושע בן גמלא עלולים להימצא ילדים רבים שלא ילמדו כיוון שאין במקומם עשרים וחמישה ילדים. משמעות הדבר היא שתקנת יהושע בן גמלא לא באה לשחרר את ההורים מעיקר החיוב המוטל עליהם, אלא להקל על ההורים במילוי חובתם¹⁷.

לעומתם יש שסברו שגם אם יש מספר בודד של תלמידים, כופים זה את זה להושיב מלמד, ואם יש יותר מעשרים וחמשה תלמידים מושיבים ראש דוכן לעזר¹⁸. לדבריהם תקנת יהושע בן גמלא מחייבת את הציבור באחריות לכך שלכל ילד תהיה הזדמנות שווה ללמוד תורה, אף במצב בו הציבור צריך לממן מלמד למספר תלמידים בודד. אמנם תקנת יהושע בן גמלא לא מחייבת ללמד יותר מהחובה המוטלת על האב והיא ללמד את בנו תורה שבכתב בלבד (קידושין ל', א).

את שיטת הרמב"ם ניתן לראות כשיטת ביניים. הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א', ג) עוסק בחובה האישית של כל אב ללמד את בנו תורה, ואם אינו יודע ללמד הוא חייב לשכור לו מלמד שילמדו מתוקף תקנת יהושע בן גמלא¹⁹. במקום אחר כתב הרמב"ם את תקנת יהושע בן גמלא (הל' תלמוד תורה ב', ה) המחייבת את הציבור להושיב מלמדים²⁰. מכאן, שלדעת הרמב"ם יהושע בן גמלא הרחיב את החיוב של כל יחיד ויחיד לשכור מלמד אם אינו יודע ללמד בעצמו, והוא חייב את הציבור להושיב מלמד תינוקות כדי שכל אחד יוכל ללמוד.

ג. תשלום שכר המורים ועוזריהם

המשמעות הנוספת הנגזרת מסוגיא זו היא דרך המימון של בתי הספר המאירים פן נוסף בחלוקת האחריות בין ההורים ובין הציבור.

16 תוספות שם ד"ה סך מקרי דרדקי כ"ה ינוקי; רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה נתיב ב חלק א דף יז טור א; רא"ש מסכת בבא בתרא פרק ב סימן ז.

17 רח"ד הלוי, תורה שבעל פה, כג (תשמ"ב), עמ' לג.

18 רבנו יונה, ב"ב כ"א ע"א ד"ה אמר רבא; רמב"ן שם ד"ה סך מקרי ינוקי עשרין וחמשה; רשב"א שם ד"ה אמר רבא; ריטב"א שם ד"ה אמר רבא, חדושי הר"ן בבא בתרא שם ד"ה אמר רבא. הר"ן על הר"ף שם ד"ה א"ל רב לרב.

19 ראה עוד: לחם משנה והגהות מימוניות שם; שו"ת רדב"ז חלק ה סימן קיד; ערוך השולחן יר"ד סימן רמה, ז.

20 הלחם משנה הלכה ה הסביר את דעת הרמב"ם כמו שכתב הנמוקי יוסף בשם רבנו יונה שאף למספר תלמידים בודד חובה על הציבור להושיב מלמד.

היד רמ"ה הגדיר באופן ברור את אחריותו של הציבור לשכר המורים ועוזריהם: ושמעין מינה דמחייבין ציבורא לאותוביה מקרי דרדקי בכל מאתא ומיתב ליה אגרא ומדציבורא, מדקאמר רבא מותבין ליה ריש דוכנא ומסייעין ליה ממאתא, דשמעת מינה דמקרי דרדקי גופיה מדבני מאתא הוא דשקיל מדציבורא. והכי נמי מסתברא, מדקתני התקין יהושע בן גמלא שיהו מושיבין מלמדי תינוקות, ואי דלא יהבין להו אגרא מדציבורא מאי שיהו מושיבין, אלא לאו דיהבין להו אגרא מדציבורא, והכין עדיף כי היכי דלילפו בני עניים כבני עשירים.²¹

לשיטת היד רמ"ה תשלום שכר המורים ועוזריהם הוא באחריות הציבור ובא מקופתו. קופת הציבור ממומנת ממיסי התושבים, ובאופן פשוט אף ממי שאין לו ילדים בבית הספר, ונגבה לפי ממון.

הריטב"א, בשם הרמב"ן ורבותיו, כתב שתשלום שכר לימוד הוא ע"י ההורים כפי יכולתם הכלכלית, והיתר משולם מקופת הציבור:

אפילו אין בעיר כ"ה תינוקות דהוא סך מיקרי דרדקי, כיון שיש שם תינוקות כלל כופין אבותיהם לבני העיר לשכור מלמד בני העיר ונותנים האבות הראוי להם והשאר בני העיר, וכן פי' הרמב"ן וזה דעת רבותי.²²

שיטה זו נפסקה ברמ"א (שו"ע חו"מ קס"ג, ג) כחלק מהלכות גביית המיסים: במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות, ואין אביהן של תינוקות יכול לשכור לבניהם, ויצטרכו הקהל ליתן השכר, גובין לפי ממון.

בשו"ע הרב (יו"ד הל' ת"ת א', ג) פסק לכתחילה כשיטת היד רמ"ה, אך כתב שהמנהג הנפוץ הוא כמו שכתב הרמ"א:

ושכר מלמדי תינוקות תקנת חכמים היתה לפרוע מקופת הקהל בעד כל התינוקות שבעיר בני העשירים והעניים יחד. ועכשיו במדינות אלו נוהגין שכל אחד פורע בעד בנו אם ידו משגת. ומי שאין ידו משגת חייבים הציבור לפרוע בעדו מתקנת חכמים והעניים יכולים לכופ את העשירים לפרוע בעד בניהם מקופת הקהל ואפילו העשירים יכולים לכופ זה את זה לפרוע שכר מלמדי תינוקות שלהם מקופת הקהל שנותנים בה. גם מי שאין לו בנים כי כן היתה עיקר תקנת חכמים להושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר בין גדולה בין קטנה ולהטיל שכר מלמדי כל התינוקות שבעיר בין עשירים בין עניים על כל הקהל שבעיר כל אחד כפי השגת ידו אפילו מי שאין לו בנים כשאר נתינות

21 בבא בתרא כ"א, א.

22 שם.

הקהל שהן לפי ממון. וכל עיר שאין בה מלמדי תינוקות מחרימין כל אנשי העיר שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן שהוא הבל שאין בו חטא (שבת קי"ט, ב). אלא שבמקומות שאין נוהגין כן הוא מפני שהעשירים וגם הבינונים מוחלים זה לזה אבל חלק בני העניים אין בידם למחול וחיובים הכל לפרוע בעדם עד שיהיו בני י"ג שנה שהוא הבל שאין בו חטא.²³

המשותף לשתי השיטות היא הנחת היסוד שתשלום שכר המורים, או ההשלמה לשכרם, ניגבים מקופת המס של העיר בדין ולא כחסד מקופת הצדקה. באחרונים נמצאו שיטות נוספות בהסבר הסוגיה ובהגדרת חלוקת התשלום בין ההורים והקופה הציבורית. רבנו חיים בן עטר, אור החיים הקדוש (ראשון לציון, יו"ד סימן רמ"ה, ז) כתב:

ונראה שאם יש בעיר מלמד שנוטל שכר מאבות הבנים מכל אחד ומלמד נפטרו הקהל דהא איכא מלמד בעיר ותו ליכא למיחש לכל הנהו חששות וכו' וגם נראה דהקהל יכולין שלא להפסיד כלום מכיסם אם ימצאון שם בני אדם שצריכין לתת שכר על בניהם ללמוד תורה יכופו אותם לשכור הם המלמדים דהא חייבין ללמד בניהם בשכר. אלא דנשאר לדעת אם יש מלמד בעיר שמלמד בשכר לכל אחד הנותן לו תנאו נפקא מינה בני העניים שאין לאל ידם... ונראה דהוי כמי שאין לו אב שבשבילו היתה התקנה... ומחוייבים הקהל להשכיר להם מלמד... ולא ראיתי שנוהגין כן. ברם זכור לטוב מורי חמי ז"ל שהיה משכיר מלמדים מכיסו ללמד בני עניים בב' ובג' עיירות צדקתו עומדת לעד. לדבריו חובת הציבור לדאוג שיהיה מלמד בעירם, אך המימון הוא ע"י ההורים בלבד. תקנת רבי יהושע בן גמלא, המחייבת את הציבור להוציא ממון לשכור מלמד, היא רק ליתומים ובני העניים. בדרך דומה פסק גם בערוך השולחן (יו"ד סימן רמ"ה, ט-י) שכל תקנת יהושע בן גמלא היא בעבור העניים והיתומים

23 עיין בקונטרס אחרון שם בהסבר דברי הרמ"א: חייבים הציבור כו'. עיין דרכי משה חו"מ סימן קס"ג [סוף ס"ק א] בשם רבינו ירוחם [מישרים נתיב כט ח"ג (פא, ד), בשם תשובת רב האי (בלשון השאלה): שכר מלמדי תינוקות בעיירות קטנות שאין יכולין היחידים לתת שכר מלמד, כי היא על כל הקהל לא על אבותיהן של הנערים בלבד (נראה שהוא חיוב מדין ולא ממנהג שנהגו באותה עיר. וכן נפסק בפנים]. בעיירות קטנות שאין היחידים כו'. ולזה נתכוין בהג"ה שם סוף סעיף ג' במה שכתב במקום שבני העיר כו', דר"ל במקום שאין אביהם יכולים כו' ויצטרכו הקהל כו', ר"ל חיובא מדינא כיון שאין אביהם יכולים ולכן גובין לפי ממון כשאר עולי הקהל כמ"ש רבינו ירוחם. ומ"ש עיירות קטנות, הוא אורחא דמילתא, שהיחידים שבהן הצריכים למלמד הם מתי מעט ואין ידם משגת לפרוע שכר מלמד המספיק לו לפרנסתו, לפי מנהגו ליטול שכרו ופרנסתו מכ"ה תינוקות בימיהם, והוא הדין בעיר גדולה ויש בה עניים גמורים הרבה.

בלבד, ועל העשירים לשכור לבנם מלמד באופן פרטי או בהתארגנות מקומית. לדבריו אסור לעשירים לשלוח את בניהם לתלמוד התורה הציבורי, אלא אם כן ישלמו ממון רב ובכך יעזרו לאינטרס הכלכלי של העניים:

חייב להשכיר מלמד לבנו אלא אם כן לומד עמו בעצמו, כמו אצל המלמד. אבל לבן חבירו אינו חייב להשכיר לבדו, אלא בכלל כל בני העיר לעשות תלמוד תורה, וכמו שכתבי, וכופין אותו לשכור מלמד לבנו. ואם אינו בעיר ויש לו נכסים, אם אפשר להודיעו - מודיעין לו. ואם לאו - יורדים לנכסיו, ושוכרין מלמד לבנו. וגם לבן בנו, ולבן בן בנו, ולבן בתו - כופין לשכור ללמדם כשידו משגת ואין יד אבותם משגת, או שאין להם אבות.

וכן מכריחין כל אנשי העיר לעשות תלמוד תורה, להושיב מלמדים ללמד תינוקות בני עניים ויתומים. וכופין על זה, שכל אחד יתן על זה נדבה או מקופת הקהל. וכל עיר שאין בה מלמדי תינוקות - סופה ליחרב, ופורשין הימנה. ואין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן.

וכן נהגו בכל תפוצות ישראל שיהא להם בתי תלמוד תורה, והולכין לשם בני עניים ויתומים, ומשגיחים עליהם להאכילם ולהלבישם עד שיגדלו בשנים. ואז המסוגל לתורה - מחזקין אותו ללימוד. ואותם שאינם מסוגלים - נותנים אותם לבעלי מלאכות ללמדם אומנות. ועוד יתבאר בזה בסימן רמ"ט.

ושמא תאמר: כיון שבכל עיר ועיר יש תלמוד תורה כללי, אם כן היכי משכחת לה לכופ לאב לשכור מלמד לבנו? והרי יאמר האב: "ילך בני לתלמוד תורה. והרי גם אני מסייע לצדקה זו, ולמה לא ילך בני שמה?"

והתשובה בזה: דוודאי כשהוא עני יכול לומר כן. אבל בעלי בתים בינונים, וכל שכן עשירים - אין מניחין את בניהם לילך לתלמוד תורה אלא אם כן נותן הרבה ממון. ויש בזה טובה לבני העניים, לפי ראות עיני הגבאים. אבל בלא זה אין מניחין אותן, דאם בני הבעלי בתים יכנסו לתלמוד תורה - לא ישאר מקום לבני העניים. וכן אנחנו מורים ובאים להלכה למעשה.

בין שיטתו של האדמו"ר הזקן לשיטת ערוך השולחן ישנו הבדל בעל משמעות חברתית-חינוכית. כאשר בתי הספר הם ציבוריים ופתוחים בפני כולם, עניים ועשירים, נוצר מצב של שוויון הזדמנויות בלימוד תורה לפחות עד גיל שלוש עשרה. אך אם בתי הספר הציבוריים הם של העניים והיתומים בלבד, הרי שמראש נוצרת חברה בעלת חינוך בסיסי-ציבורי וחינוך אליטיסטי-פרטי.

ד. תקנת רבי שמעון בן שטח

בירושלמי (כתובות ח', יא) מיוחסת לשמעון בן שטח התקנה "שיהו התינוקות הולכין לבית הספר". שמעון בן שטח היה בן דורו של יהושע בן גמלא, הוא היה מראשי הסנהדרין²⁴ בתקופה המקבילה לכהונתו של יהושע בן גמלא ככהן גדול²⁵. יש שרצו לזהות את תקנת שמעון בן שטח עם תקנת יהושע בן גמלא, או ליחסה לאחד השלבים הקודמים לתקנת יהושע בן גמלא²⁶. גם בתלמוד הבבלי ניתן לשמעון בן שטח תואר כבוד דומה לזה של יהושע בן גמלא בדבר הזכות להעמדת התורה בישראל. על יהושע בן גמלא נאמר: "שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל"²⁷, ועל ר' שמעון בן שטח נאמר: "והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה"²⁸. שני תארים אלו שונים במהותם ומגדירים באופן מדויק את תפקידו ותרומתו של כל אחד לחינוך בישראל; יהושע בן גמלא אחראי על המשכיות התורה ומניעת שכחתה, ואילו שמעון בן שטח אחראי על החזרת התורה ליושנה לאחר מצב של שיממון תורני-רוחני שנבע מרצח רוב חכמי ישראל ע"י ינאי המלך²⁹ והתחזקות השפעת הצדוקים³⁰.

הגמרא³¹ מתארת את המצוקה הרוחנית-ציבורית בארץ בתקופת ינאי המלך: דתניא: מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים, ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה, וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם: אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש, אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו, והעלו מלוחים על שולחנות של זהב ואכלו. והיה שם אחד איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו, ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, לבם של פרושים עליך! ומה אעשה? הקם להם כציץ שבין

24 בחגיגה טז ע"ב חלקו ר"מ וחכמים האם שמעון בן שטח היה נשיא הסנהדרין ויהודה בן טבאי אב בית הדין או להפך.

25 ראה משנה יבמות ו, ד. בגמ' ביומא יח ע"א נאמר: "תרכבא דדינרי עיילא ליה מרתא בת בייתוס לינאי מלכא על דאוקמיה ליהושע בן גמלא בכהני רברבי".

26 עיין בקרבן העדה ירושלמי שם ובעלי תמר שם. ראה עוד: פרופ' אליאב שוחטמן, "דיני חינוך על פי המשפט העברי", עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ב, עמ' 19.

27 בבא בתרא כא, א.

28 קידושין ס"ו, א.

29 סנהדרין י"ט, ב.

30 בכוזרי ג', סה הסביר שהדיון שלהלן הוא ביחס לקראים ולא לצדוקים אך רבים סברו שהיה צדוקי. הר"מ פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חלק אר"ח ד סימן לט ד"ה וגם אמרתי. ולענייננו אין הדבר משנה באופן מהותי.

31 קידושין ס"ו, א.

עיניך, הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידיה שמו, ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך: ינאי המלך, רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן! שהיו אומרים: אמו נשבת במודיעים, ויבוקש הדבר ולא נמצא; ויבדלו חכמי ישראל בזעם. ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, הדיוט שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול כך הוא דינך? ומה אעשה? אם אתה שומע לעצתי רומסם. ותורה מה תהא עליה? הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד. אמר רב נחמן בר יצחק: מיד נזרקה בו אפיקורסות, דהוה ליה למימר: תינח תורה שבכתב, תורה שבעל פה מאי? מיד ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה, ויהרגו כל חכמי ישראל, והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה.

אלעזר בן פועירה בלשונו הערמומית והחלקה מצליח לשכנע את ינאי המלך לשתף פעולה עם דעותיו ההרסניות ולהרוג את כל חכמי ישראל. למעשה זה ישנה משמעות מרכזית מאוד ביכולת המעשית לשמר את המסורת של תורה שבעל פה. בתשובתו לטענת ינאי המלך: "ותורה מה תהא עליה?" משיב אלעזר בן פועירה: "הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד". כלומר, התורה שבכתב אינה צריכה לעמוד במרכז החיים, מקומה קרן זוית, ולימודה צריך להיות תלוי ברצון החופשי של כל אחד ללומדה כאוות נפשו. אין צורך במסורת חכמים כדי ללמוד תורה ומציאותם של חכמי ישראל הנותנים דעתם בכל תחומי החיים (מי ראוי למלוך או לכהן ככה"ג...) ומעמידים את התורה במרכז אינה בריאה לממלכה. אם התורה תהיה משהו צדדי, זניח, הנתונה לפרשנות אישית ללא מסורת ברורה היא תאבד מכוחה, חיוניותה והשפעתה.

ינאי המלך מקבל את דעתו של אלעזר בן פועירה והורג את רוב החכמים, והיה העולם משתומם. נפלה שממה רוחנית בארץ לאחר תקופה ארוכה בה החכמים תפסו מקום מרכזי בציבוריות הישראלית וחיזקו את המסורת של תורה שבע"פ.³² אין איש יודע איך כיצד לנהוג בהליכותיו היומיומיות וכיצד לפרש את התורה שבכתב,³³ זהו מצב של תוהו ובוהו תורני וציבורי.³⁴

שמעון בן שטח שהיה גיסו של ינאי המלך, אחיה של שלומציון המלכה, ניצל מחרבו של ינאי ונטל את האחריות לשיקומה של תורה שבע"פ. הוא שולח מכתב לרבו יהושע בן פרחיה³⁵ שברח לאלכסנדריה עם ישו תלמידו שישב

32 רש"י בראשית כד, כא: "ישתומם מגזרת שממה". ע"פ ישעיהו נט, טז: "וַיָּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיִּשְׁתּוֹמֵם כִּי אֵין מַפְגִּיעַ".

33 רש"י יחזקאל ג, טו: "משתומם אדם משותק מלדבר".

34 רש"י בראשית א, ב: "תהו לשון תמה ושממון שאדם תוהא ומשתומם על בהו שבה".

35 מעניין ניסוחו של המכתב ששלח שמעון בן שטח ליהושע בן פרחיה רבו וישו (הנוצרי) שישבו לארץ: "כדקטלינהו ינאי מלכא לרבנן אזל יהושע בן פרחיה וישו לאלכסנדריא של

לארץ. אז נוסדת הנצרות³⁶ ומשתלבת בשיממון הרוחני באותו הדור. יהושע בן פרחיה צריך להתמודד עם ארבע רוחות חדשות התופסות מקום בתוך עם ישראל: הצדוקים, הבייתוסים³⁷, הקראים והנוצרים.

הכינוי שמכנה הגמרא את שמעון בן שטח על שהחזיר את התורה ליושנה מדגיש את המאמץ הגדול שעשה לשמר ולשקם את לימוד התורה ע"פ המסורת וכדבר מרכזי בחיים כמו שהיה בעבר. השארת החינוך בידי האבות ללא גיבוי של מסורת חכמים הינה דבר מסוכן בתקופה של בלבול זו והשלב הראשון במאבקו של שמעון בן שטח היה לתקן "שיהיו התינוקות הולכים לבית הספר", שאין יוצאים ידי חובת חינוך אלא ע"י חינוך קבוצתי³⁸, ציבורי, ע"י למידה של תלמיד מפי רב. החובה לשלוח לבית הספר מעמידה את לימוד התורה כדבר מרכזי בסדר היום של ההורים והילדים, ולא משאירה אותו לזמנו הפנוי של האב אם ישנו בכלל. זהו שינוי תודעתי כנגד שממת הארץ. תקנת יהושע בן גמלא שונה באופן מהותי מתקנת שמעון בן שטח, ובאה להרחיב ולמסד את הרעיון החינוכי של שמעון בן שטח באופן הישומי היעיל ביותר.

החיבור בין שתי התקנות, וחיזוקים בהמשך הדורות, הביאו לביסוס מחודש של המסורת והקבלה של תורה שבע"פ ופריחתה התורנית של כל תקופת המשנה. בסופה, לאחר החורבן והתחזקות ההשפעה הרומאית בארץ, מעצים רבי יהודה הנשיא את ישום תקנת יהושע בן גמלא³⁹ ומוטלת ענישה אקטיבית חמורה על הערים שלא יקיימו את התקנה:

אמר ריש לקיש משום רבי יהודה נשיאה: אין העולם מתקיים אלא בשביל הכל תינוקות של בית רבן... ואמר ריש לקיש משום רבי יהודה נשיאה: אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש. ואמר ריש לקיש לרבי יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי, ואמרי לה מאבותיך: כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן - מחריבין אותה. רבינא אמר: מחרימין אותה⁴⁰.

ה. האחראי לקיומה של מערכת החינוך ולתוכן הלימוד - המדינה או הקהילה?
כמתואר לעיל על פי החוק במדינת ישראל האחריות על קיומה של מערכת

מצרים. כי הוה שלמא שלח ליה שמעון בן שטח: מיני ירושלים עיר הקדש ליכי אלכסנדריה של מצרים: אחותי, בעלי שרוי בתוכך ואנכי יושבת שוממה". (סנהדרין ק"ז, ב, ללא השמטת הצנזורה. הוה סוטה מ"ז, א).

36 המשך הסיפור בסוטה וסנהדרין שם.

37 העובדה שיהושע בן גמלא התחתן עם מרתה בת ביתוס על אף שהיה כשר ותיקן תקנות לחינוך תורני מעידה על טישטוש ובלבול גבולות בין תפיסות העולם.

38 עיין הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, מכמני עוזיאל ח"ד עמ' קג.

39 בנוסף לרקע המאבק בצדוקים, הבייתוסים, הקראים והנוצרים – מתאמץ רבי בדורו לשמר את המסורת וקבלת התורה ע"י עריכת המשנה שלא תשתכח.

40 שבת ק"ט, ב. רמב"ם הל' תלמוד תורה ב', א; שולחן ערוך יורה דעה רמ"ה, ז.

חינוך מוטל על המדינה מתוקף חוק לימוד חובה התש"ט, והאחריות על תוכן הלימוד מוטל עליה מתוקף חוק חינוך ממלכתי התשי"ג.

במבט ראשון בהשתלשלות תקנת יהושע בן גמלא נראה שהאחריות בשני התחומים, שהתחילה בירושלים, עברה לבסוף לכל מדינה ומדינה ולכל עיר ועיר לאחר כישלונן החינוכי של תלמודי התורה שבפלכים. אך תקנת יהושע בן גמלא מחייבת גם את המדינה! למי מיועדים בתי ספר אלו? מסביר הריטב"א:
פירוש: שהיו מושיבין בעיר החשובה שבמדינה מדרשות ואסקלאות⁴¹

לכל אדם ובכל עיר ועיר מלמד תינוקות כפי צורך העיר.⁴²

לשיטת הריטב"א כל עיר מחייבת על פי התקנה להקים תלמוד תורה לילדים, ובעיר המרכזית של האזור יש להקים בתי ספר ובתי מדרש ציבוריים לכל אדם.⁴³ קשה לומר שהאחריות על בתי ספר אלו הייתה מוטלת על אנשי אותה עיר אלא על השלטון המרכזי או על קופת האזור, המדינה והפלך.

מכל מקום, מדאורייתא ומתקנות חז"ל על המדינה מוטלת לכל היותר האחריות לפיקוח על הרשות המקומית שתמלא את חובתה מתוקף תקנת יהושע בן גמלא, ולדאוג לבתי מדרש ובתי ספר ללימודים גבוהים באופן אזורי.

לא ניתן להשליך על המדינה כיום את אותה אחריות שתקנת יהושע בן גמלא העניקה לעיר ולהגדיר את המדינה כ"עיר גדולה". תקנת יהושע בן גמלא תוקנה בזמן שהייתה מלכות בישראל, בתקופת ינאי המלך או שלומציון המלכה, והיא העניקה את הסמכות והאחריות לרשות המקומית לכוון ולנהל את תלמודי התורה. וכך מנסח זאת בספר החינוך (מצוה תי"ט):

וכן מה שאמרו (בבא בתרא כ"א, א) שחייב הציבור שבכל מקום ומקום להושיב מלמדי תינוקות, ועיר שאין בה תינוקות של בית רבן תחרב.

נראה שיש בכך משום רצון לשמר את האחריות לחינוך הבנים בסמוך למקומה הטבעי אצל האבות ורק להקל, לייעל ולהרחיב את האופן בו הדברים מתבצעים.

בשלב בו מסתיימת חובת הלימוד הבסיסי של ההורים, בגיל שלוש עשרה, תיקן יהושע בן גמלא ליצור אפשרות אזורית בה יוכלו הנערים להמשיך את לימודיהם ופה ניתנה למדינה או לאזור האחריות לניהול ולתוכן הלימוד. ברם על השלטון המרכזי לדאוג ולפקח על כך שבכל מקום ומקום יהיו תלמודי תורה. רבי יהודה הנשיא דאג לפיקוח על ביצוע של תקנת יהושע בן גמלא, כפי שמתאר הירושלמי (חגיגה א', ז):

41 בתי ספר: לטינית-Schola, צרפתית-École

42 ריטב"א בבא בתרא דף כא ע"א

43 על פי המתואר בגמרא ניתן להניח שבתי מדרש אלו היו מיועדים לבני ט"ו-ט"ז ומעלה

תני ר' שמעון בן יוחי: אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים. מה טעמה? "על מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מפלי עבר? ויאמר ה' על עזבכם את תורתי" (ירמיהו ט', יא-יב). רבי יודן נשייא שלח לרבי חייה ולרבי אסי ולרבי אמי למיעבור בקרייתא דארעא דישראל למתקנה לון ספרין ומתניינין. עלון לחד אתר ולא אשכחון לא ספר ולא מתניין. אמרין לון: אייתון לן נטורי קרתא? אייתון לון סנטורי קרתא. אמרון לון: אילין אינן נטורי קרתא, לית אילין אלא חרובי קרתא. אמרין לון: ומאן אינן נטורי קרתא? אמר לון ספרייא ומתנייניא, הדא הוא דכתיב: "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו (תהילים קכ"ז, א).

כיום נטלה המדינה על עצמה את האחריות על החינוך בישראל עד גיל שמונה-עשרה מתוקף חוק לימוד חובה, וכן לתוכן הלימוד. מלבד זאת משקיעה המדינה משאבים גדולים גם בלימודים על תיכוניים. מגמות אלו נובעות משיקולים מגוונים החל מרצון לדאוג לכל ילד וילד, וכלה במגמות כלכליות, שלטוניות, ומניפולטיביות.

דחיקת לימוד התורה, ואף באופן בסיסי, לקרן זוית והעצמת לימוד החכמה, נוגדת את העיקרון החינוכי, ציבורי, העומד בבסיס תקנות שמעון בן שטח שהורחב באופן מעשי ע"י יהושע בן גמלא. עם השנים מקום המדינה ועד היום, דווקא ע"י יישום משוכלל של הפלטפורמה החיצונית של תקנת יהושע בן גמלא מתעצמת דחיקת התורה לקרן זוית. בבתי הספר הממלכתיים מתמעט הלימוד, ואף במקום בו נילמדת תורה שבכתב היא אינה נילמדת ע"פ מסורת ישראל וכל אחד עושה בה ככל העולה על רוחו; בבתי הספר הממלכתיים-דתיים, על אף לימוד של מספר שעות לא מבוטל של תורה שבכתב, מתרחשת העברת מסר תודעתי המעמיד במרכז את המקצועות האחרים המשמעותיים להצלחה בבגרות ולרכישת השכלה ואולי מקצוע. התורה נלמדת כעוד מדע ספרותי שדרוש ללמידה במסגרת הבגרות. קיימים כיום הרבה מקומות בעלי אוריינטציה תורנית יותר, בהם ההורים מתגברים את לימוד התורה בעצמם וכך מועבר מסר זה. יש לעורר חשיבה ובדיקה כיצד מחזירים את התורה למקומה הנכון, הטבעי המסורתי, תוך זכירה מתמדת שבכל עיצוב של מסגרת לימודית קיימת אמירה חינוכית.